

11. Darden, Keith 2008. The Integrity of Corrupt States : Graft as an Informal State Institution. Politics and Society, 36:35-59.
12. Solomon, Peter 2008. Law in Public Administration : How Russia Differs. Journal of Communist Studies and Transition Politics, 24:115-35.
13. Kuzio, Taras 2005. Regime Type and Politics in Ukraine under Kuchma. Communist and Post-Communist Studies, 38:167-90.

*Логун Л. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевих
правових наук НаУКМА*

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Принцип добросовісності фактично отримав своє втілення і у процесуальному праві. Традиційно він бере свій початок від концепції bona fides у позовному провадженні в римському праві та зобов'язання «доброї совісті» (obligationis stricti juris). Договори «доброї совісті» замінили договори «суворого» права, заснованого на формалізованих і застарілих правилах, а їхній зміст визначався не формальними умовами, а справжніми намірами сторін, або, якщо вони були незрозумілі, звичаями ділового обороту.

В Римі для впливу на позивачів, які безпідставно пред'являли позови, були встановлені заходи у формі штрафу. Відповідач міг вимагати від позивача скласти присягу, що останній діє добросовісно. Претор розглядав як делікт преторського права той випадок, коли позивач подавав позов з єдиним наміром вести процес, знаючи, що право, про яке він стверджує, насправді не існує. Такий позов завжди передбачав недобросовісність позивача. Але навіть за його добросовісності легковажність, з якою позивач розпочав процес, мала результатом для нього штрафні санкції. Так, у випадку пред'явлення позову про образ виправданий відповідач, у свою чергу, міг переслідувати свого обвинувача, навіть якщо той був добросовісним, і змусити його сплатити собі десяту частину того, що вимагалось з нього першочергово [0].

Таким чином, римські юристи вперше розробили чіткий механізм реалізації концепції добросовісності в цивільних правовідносинах та скерували розвиток обороту від правил незручного та консервативного «суворого» права до нового, більш універсального стану, що відповідав динамічним інтересам учасників договірних правовідносин.

Принцип добросовісності став також безпосереднім джерелом значної кількості цивільно-правових конструкцій і правил, передусім тих, що опосередковані зобов'язальним правом. Юридична досконалість та ефективність таких норм були перевірені часом і сприйняті сучасними правовими системами, в тому числі, цивільним законодавством України.

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань є одним із семи основних принципів, закріплених у Статуті ООН [0]. У п. 2 ст. 2 Статуту зазначено, що всі члени ООН добросовісно виконують узяті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити всім їм у сукупності права та переваги, які випливають із належності до ООН. У преамбулі Статуту підкреслюється рішучість членів ООН «створити умови, за яких можна додержувати справедливості й поваги до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права». Як універсальний принцип міжнародного права принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань набув розвитку в низці міжнародно-правових документів. Так, у Декларації про принципи міжнародного права [0], що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970, підкреслюється, що добросовісне додержання принципів міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами, має найважливіше значення для підтримання міжнародного миру і безпеки. Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати зобов'язання, прийняті нею відповідно до Статуту ООН, зобов'язання, що випливають із загальноновизнаних норм та принципів міжнародного права, а також зобов'язання, що випливають з міжнародних договорів, чинних відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права. Держави-учасниці ОБСЄ підтвердили таке значення цього принципу в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі [0] 1975 р. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів [0] 1969 р., добросовісна поведінка держав полягає, зокрема, в тому, що вони не можуть ухилятися від виконання зобов'язань, які випливають з міжнародно-правових норм, і не можуть посилалися ні на положення свого внутрішнього права, ні на інші обставини як на підставу невиконання або відмови від виконання своїх зобов'язань. Як випливає із Заключного акта ОБСЄ, держави повинні узгоджувати своє законодавство та адміністративні правила зі своїми міжнародними зобов'язаннями і можуть відмовлятися від їх виконання лише на основі міжнародного права [0].

При виконанні договірних зобов'язань, що виникають у міжнародному комерційному обороті, Принципами міжнародних комерційних договорів УНІДРУА [0] обов'язковими також визнаються засади «добросовісності і чесної ділової практики». Можна виділити такі обов'язки, що визнаються добросовісними принципами:

- обов'язок сторони не вести переговори без дійсної мети укласти договір з іншою стороною (стаття 2:301);
- обов'язок не розголошувати конфіденційну інформацію, надану іншою стороною в процесі переговорів (стаття 2:302);
- обов'язок не отримувати несправедливих переваг від залежності іншої сторони, ставити її в економічно несприятливі умови та послаблювати іншим чином (стаття 4:109);
- надання боржнику права усунути недоліки виконання його обов'язку до моменту такого виконання (стаття 8:104);

– право боржника відмовитися від нестандартного виконання договірних зобов'язань, якщо таке виконання призведе до несправедливих зусиль та витрат (стаття 9:102).

Один із загальних принципів Віденської Конвенції ООН «Про міжнародну купівлю-продаж товарів» [0] 1980 р. – принцип дотримання добросовісності в міжнародній торгівлі (п. 1 ст. 7), який розкривається також і в інших її нормах.

Щодо визначення самого поняття «добросовісності», то єдиного підходу в науці не сформувалося. Наприклад, Г. Люк (H. Lück) розуміє добросовісність як «справедливість, чесну поведінку, розумний стандарт чесного ведення справ, порядність, розумність, порядну поведінку, загальний стичний сенс, розумність, дух солідарності, громадські стандарти справедливості, і врешті-решт, як фактичну чесність» [0].

В. Ємельянов пропонує розглядати певну особу добросовісною власне у розумінні її невинуватості, а саме в тому випадку, коли вона діє без умислу завдати шкоду іншій особі, а також не допускає легковажності (самовпевненості) та недбалості стосовно можливого заподіяння шкоди [0].

На думку В. Вітряньського, в жодному законі визначити будь-які підходи, параметри, поняття добросовісності (як і справедливості та розумності) в принципі неможливо [0].

У літературі виділяють суб'єктивну і об'єктивну сторони принципу добросовісності. На думку М. Агарова, «добра совість» в об'єктивному значенні є не що інше, як чесність у відносинах між особами. Р. Емерсон вказує на те, що інвестиційний інструмент використовується добросовісно, якщо особа діє чесно. Отже, на його думку, критерій добросовісності є суб'єктивним: чи дійсно особа вважає, що інструмент є правомірним та належним? При цьому не повинен братися до уваги «об'єктивний» критерій, адже в цьому випадку немає значення, яким чином використовувала би такий інструмент розумна та добросовісна особа в аналогічних умовах. Отже, в переддоговірних правовідносинах добросовісність їх суб'єктів має об'єктивно-суб'єктивний характер, який виявляється у наступному. Об'єктивна сторона визначає, що дії суб'єкта мають відповідати об'єктивним загальноприйнятим стандартам добросовісності, які виражаються, зокрема, у правилах ділового обороту, а суб'єктивна сторона відображає його внутрішнє ставлення до своїх дій як до правомірних та усвідомлення того, що такими діями не порушуються права та інтереси інших осіб [0].

Варто зазначити і місце принципу добросовісності в українському договірному праві. Цивільний кодекс України [0] від 16 січня 2003 р. визнав добросовісність, справедливість та розумність загальними засадами цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 27 Цивільного процесуального кодексу [0] України від 18 березня 2004 р., особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Відповідно до ч. 3 ст. 240 ЦПК України, суд, установивши, що

заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.

Згідно з ч. 3 ст. 22 Господарського процесуального кодексу [0] України, сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами.

Таким чином, українське законодавство містить норми, які фактично реалізують у собі принцип добросовісності.

Як зазначає Д. Павленко, принципом добросовісного виконання зобов'язань обумовлена поява однієї з тенденцій розвитку судової практики в країнах континентальної системи права. Ця тенденція, спрямована на усунення деяких прогалин офerti, найбільш чітко прослідковується стосовно укладених договорів, виконання яких сторони вже розпочали і вже частково виконали, але в процесі виконання стала наявною прогалина в оферті. Суди намагаються зберегти такі договори і створити умови для їх належного виконання, використовуючи для цього критерії добросовісності та розумності. Так, якщо в оферті було вказано порядок оплати та спосіб вирахування належної кредиторі суми, а при настанні строку оплати виявилось, що вказаний спосіб не може бути застосований через різні юридичні та фактичні причини, суди не вважають, що сторони не досягли згоди щодо питання ціни та, відповідно, не уклали договору. В результаті іноземні суди в таких випадках зобов'язують боржника сплатити ринкову або розумну ціну [0].

Взагалі, деякі науковці висловлювалися проти закріплення принципу добросовісності на законодавчому рівні, пояснюючи це тим, що принцип занадто розмитий і його важко застосувати на практиці.

Про практику застосування принципу добросовісності. Зокрема, французький арбітраж розглянув спір, що впливав із виконання договору міжнародної купівлі-продажу. Покупець продав партію джинсів в Іспанії в порушення договірної обов'язку з їх продажу в Північній Америці та Африці. Продавець відмовився приймати продукцію і покупець подав позов до арбітражу. Проте суд визнав, що, відповідно до ст. 25 Віденської конвенції, продавець суттєво порушив умови договору тим, що не повідомив про країну реалізації товару, відправляючи його до Іспанії, замість країн, передбачених у договорі, та наклав на покупця штраф. При цьому поведінка покупця, коли він подав позов до суду, будучи стороною, яка сама порушила договір, була визнана такою, що «не відповідає принципу добросовісності в міжнародній торгівлі, як передбачено статтею 7 (1)» [0].

Міжнародний комерційний арбітражний суд при ТПП РФ, розглядаючи справу, пов'язану з неякісно поставленим товаром, дійшов висновку, що вимоги покупця щодо першої партії товару можуть бути взяті до уваги лише щодо тієї кількості товару, яка реально була перевірена експертом і в якій були виявлені дефекти. Разом з тим, керуючись загальним принципом Віденської конвенції 1980 р. про необхідність дотримання добросовісності в міжнародній торгівлі, МКАС не погодився з позицією продавця про те, що покупець узагалі

не довів, що на заводах перевірявся товар з першої партії товару, поставленого продавцем [0].

Прикладами застосування цього принципу як загального принципу Співтовариства при вирішенні спору Судом ЄС є рішення у справі № 36/72 «Меганк проти Комісії ЄС» [0], рішення у справі № 25/76 «Сегоура проти Бонакдаріан» [0], а також справа «courgettes perishing» – «зіпсовані кабачки» [0].

Існує і українська практика застосування судами принципу добросовісності. Зокрема, ще 2004 р. Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив: «Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [0]. Серед різноманітних форм взаємодії моралі й права центральне місце відведено саме принципу добросовісності та визначенням відповідно до його змісту моральним і пов'язаним з ними інтелектуально-вольовим характеристикам суб'єктивної сторони поведінки учасників цивільних відносин. Доцільність закріплення засади добросовісності прямо впливає з моральних засад суспільства, яке зацікавлене у формуванні у всіх учасників цивільних відносин усвідомленого прагнення спрямовувати свою діяльність на досягнення винятково правомірних цілей та у встановленні режиму взаємного захисту й забезпечення правомірних інтересів усіх членів соціуму через їх власні, «зустрічні» щодо один одного, вчинки. Тому було б не тільки несправедливо, а й нерозумно відмовлятися від використання найбільш доцільних правових форм забезпечення дії принципу добросовісності у тих випадках, коли вони виявляються придатними для визначення правового становища учасників охоронних цивільних відносин.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118.
3. Декларація про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_569.
4. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_055.
5. Конвенція ООН «Про міжнародну купівлю-продаж товарів», 1980 // http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/sale_goods/1980CISG.html.
6. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА) // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_920.
7. Господарський процесуальний кодекс України № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України, 1992. – № 6. – Ст. 56.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004. – № 40-42. – Ст. 492.
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>.

11. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга 1. Общие положения. – М. : Статут, 2002.

12. Денисов В. Н. Принципи добросовісного виконання міжнародних зобов'язань // <http://cyclop.com.ua/content/view/1269/58/1/1/>.

13. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. – М. : Лекс-Книга, 2002.

14. Павленко Дмитро. Добросовісність сторін як принцип господарського процесуального права // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2040>.

15. Павленко Д. Реалізація принципу добросовісності в договірних правовідносинах в контексті судової практики // Наука і практика. – 2009. – № 8.

16. Розенберг М. Г. Из третейской практики МКАС РФ. – С.-Пб., 2000. – № 2 // <http://arbitrage.spb.ru/jts/2000/2/art05.html>.

17. Черничук Я. В. Добросовісність як важлива засада переддоговірних відносин // http://azov-academy.ucoz.org/publ/dobrosovisnist_...-124.

18. Case number 93/3275. Cour d'appel (Appeal Court), Grenoble, France. Decided on 22 February 1995 // <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/950222fl.html>.

19. E. Hondius. Good faith in European Contract Law – a first publication of the Trento common core project // European Review of Private Law 3. 2002. – P. 471-472.

20. Judgment of the Court (Second Chamber) of 30 May 1973, Case 36-72. François Megarick v Commission of the European Communities // European Court reports. 1973. – P. 00527.

21. Judgment of the Court of 14 December 1976, Case 25-76. Galeries Segoura SPRL v Societe Rahim Bonakdarian // European Court reports. 1976. – P. 01851.

22. Luck H.K. Good Faith and Contractual Performance, in P. Finn (ed.), Essays on Contract, The Law Book Company Limited. – Sydney, 1987.